

۱۴۴۲۷۵۸

۹۵,۸,۱

انیا در سوگ:

متون شبیه‌خوانی دوره قاجار در مورد دین‌سروران غیراسلامی

دکتر بهره: حمیدی، ختیار
(عضو هیئت علمی، دانشگاه تهران)

مرضیه وروانی فراهانی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تهران ۱۳۹۵

سرشناسه	محمودی بختیاری، بهروز، ۱۳۵۲-
عنوان و نام پدیدآور	انبیا در سوگه متن شبیه‌خوانی دوره قاجار در مورد دین سروران غیر اسلامی / بهروز محمودی بختیاری، مرضیه وروانی فراهانی
مشخصات نشر	تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۸۰۱ ص. شابک ۸ - ۸۸ - ۷۶۸۷ - ۶۰۰ - ۹۷۸
یادداشت	کتاب حاضر تحت عنوان «انبیا در سوگ: سی و شش متن شبیه‌خوانی از دوره قاجار در مورد انبیای پیش از اسلام» توسط انتشارات طهورا در سال ۱۳۹۳ فیفا دریافت کرده است.
وضعیت فهرست نویسی	فیفا یادداشت کتابنامه.
عنوان دیگر	متن شبیه‌خوانی دوره قاجار در مورد دین سروران غیر اسلامی.
عنوان دیگر	انبیا در سوگ: سی و شش متن شبیه‌خوانی از دوره قاجار در مورد انبیای پیش از اسلام
موضوع	تاریخ - ایران - تاریخ
موضوع	تاریخ - ایران - تاریخ - قرن ۱۳ ق.
شناسه افزوده	وروانی فراهانی، مرضیه، ۱۳۶۴-
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ الف ۲۳ م / PN۲۹۵۱
شماره کتابخانه ملی	۴۳۹۲۳۸۵
شناسه افزوده	شناسه افزوده
رتبه بندی دیویی	۷۹۲/۰۹۵۵
ارتباطات	ارتباطات

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

انبیا در سوگ:

متن شبیه‌خوانی دوره قاجار در مورد دین سروران غیراسلامی

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسندگان: بهروز محمودی بختیاری و مرضیه وروانی فراهانی

صفحه‌آرا: یحیی نشاعلی

طراح جلد: حسین آذری

نوبت چاپ: اول - مهر ۱۳۹۵

شمارگان: محدود برای مخاطبان خاص

قیمت: ۵۲۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۷۶۸۷ - ۸۸ - ۸

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سندوق پستی: ۶۳۴-۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۳۱۳. دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ric.ir

اثر پیش‌رو، نتیجه پژوهشی است که با نظارت دکتر خشایار قاضی‌زاده

در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات اجرا شده است.

فهرست مطالب

۹	سخن ناشر
۱۱	مقدمه

فصل اول: نسخ تعزیه و ویژگی‌های آن

۲۰	۱-۱. تعزیه‌نامه
۲۳	۱-۲. موضوع، ارزش ادبی، خصوصیات کلی ویژگی‌های شعری و شیوة گفتار در تعزیه‌نامه‌ها
۲۳	۱-۲-۱. اقسام تعزیه
۲۴	۱-۲-۱-۱. از نظر موضوع
۲۵	۱-۲-۱-۲. از نظر مضامین نمایشی
۲۶	۱-۲-۱-۳. از نظر نوع یا ساختمان واقعه
۲۸	۱-۳. ارزش ادبی اشعار تعزیه
۳۰	۱-۴. برخی از ویژگی‌های کلی زبان تعزیه
۳۱	۱-۵. ویژگی‌های شعری و ادبی تعزیه
۳۱	۱-۵-۱. عروض و قافیه
۳۲	۱-۵-۲. سبک‌ها و اضافات
۳۳	۱-۵-۳. واژه‌های تکراری و مفاهیم قالبی
۳۳	۱-۵-۳-۱. تکرار حرف «که» ربط
۳۴	۱-۵-۴. بداهه‌سازی
۳۴	۱-۵-۵. ابیات ناهموزن و بی‌قافیه

- ۱- ۵- ۶- نقل و انتقال ۳۴
- ۱- ۵- ۷- ناهمواری و یکدست نبودن اشعار ۳۶
- ۱- ۶- شیوه گفتار در تعزیه خوانی ۳۷
- ۱- ۶- ۱- عناصر سازنده تعزیه ۳۷

فصل دوم: تعزیه در دوره قاجار

- ۱- ۲- گسترش و تحول تعزیه و تعزیه خوانی ۴۴
- ۱- ۲- ۱- تحول کمی ۴۵
- ۱- ۲- ۲- تحول کیفی ۴۵
- ۱- ۲- ۳- تحولات ادبی و نمایشی اشعار تعزیه ۴۷
- ۱- ۲- ۴- گریه شدن، تارها و گفت و گوها ۴۷
- ۱- ۲- ۵- انتقادهای یا چهار نفری ۴۸
- ۱- ۲- ۶- تنوع بین ۴۸
- ۱- ۲- ۷- فراوانی و تنوع وزن و بحرها ۴۸
- ۱- ۲- ۸- تحول در قالبها و انواع شعر ۴۸
- ۱- ۳- ۱- ردیف ۴۹
- ۱- ۳- ۲- صنایع شعری دیگر ۴۹
- ۱- ۳- ۳- تحول اجتماعی ۵۱
- ۱- ۳- ۴- تعزیه خوانی در خانه ها ۵۱

فصل سوم: پژوهش های پیشین در باب نسخ تعزیه

- ۱- ۳- ۱- تعزیه به روایتی دیگر ۵۹
- ۱- ۳- ۲- شبیه نامه های کتابخانه مجلس شورای ملی ۷۱
- ۱- ۳- ۳- ویژگی شبیه نامه های کتابخانه مجلس ۷۳

فصل چهارم: معرفی نسخ

- ۱- ۴- ۱- مجلس سیر کردن آدم و حوا در بهشت و دیدن صورت مبارک حضرت فاطمه سلام اله علیه را و عزاداری نمودن آدم ۷۹
- ۱- ۴- ۱- ۱- داستان سیر کردن آدم و حوا به روایت مستند ۷۹

- ۴-۱-۲. طرح داستانی ۸۰
- ۴-۱-۳. متن نسخه ۸۱
- ۴-۲. مجلس هابیل و قابیل ۹۶
- ۴-۲-۱. داستان هابیل و قابیل به روایت مستند ۹۶
- ۴-۲-۲. طرح داستانی ۹۹
- ۴-۲-۳. متن نسخه ۱۰۰
- ۴-۳. مجلس به آتش انداختن ابراهیم خلیل ۱۲۷
- ۴-۳-۱. داستان به آتش انداختن ابراهیم به روایت مستند ۱۲۷
- ۴-۳-۲. طرح داستانی ۱۳۰
- ۴-۳-۳. متن نسخه ۱۳۲
- ۴-۴. مجلس زبانه کردن اسماعیل ۱۶۳
- ۴-۴-۱. داستان قربانی کردن اسماعیل به روایت مستند ۱۶۳
- ۴-۴-۲. طرح داستانی ۱۶۶
- ۴-۴-۳. متن نسخه ۱۶۷
- ۴-۵. حضرت اسماعیل صادق الوعد (کاتب پوست کنده حضرت) ۱۹۳
- ۴-۵-۱. داستان حضرت اسماعیل صادق الوعد به روایت مستند ۱۹۳
- ۴-۵-۲. طرح داستانی ۱۹۳
- ۴-۵-۳. متن نسخه ۱۹۵
- ۴-۶. یوسف پیامبر ۲۰۸
- ۴-۶-۱. داستان یوسف پیامبر به روایت مستند ۲۰۸
- ۴-۶-۲. طرح داستانی ۲۱۶
- ۴-۶-۳. متن نسخه ۲۲۴
- ۴-۷. حضرت ایوب ۴۵۰
- ۴-۷-۱. داستان حضرت ایوب به روایت مستند ۴۵۰
- ۴-۷-۲. طرح داستانی ۴۵۴
- ۴-۷-۳. متن نسخه ۴۵۶
- ۴-۸. مجلس حضرت سلیمان و بلقیس ۴۸۸
- ۴-۸-۱. داستان سلیمان و بلقیس به روایت مستند ۴۸۸

۴۹۱		۴- ۸- ۲. طرح داستانی
۴۹۳		۴- ۸- ۳. متن نسخه
۵۱۸		۴- ۹- ۹. مجلس یحیی زکریا
۵۱۸		۴- ۹- ۱. داستان یحیی زکریا به روایت مستند
۵۲۲		۴- ۹- ۲. طرح داستانی
۵۲۴		۴- ۹- ۳. متن نسخه
۶۷۰		۴- ۱۰- ۱. مجلس وفات مریم
۶۷۰		۴- ۱۰- ۱. داستان وفات مریم به روایت مستند
۶۷۱		۴- ۱۰- ۲. طرح داستانی
۶۷۲		۴- ۱۰- ۳. متن نسخه
۷۰۰		۴- ۱۱- ۱. مجلس تولد حضرت عیسی
۷۰۰		۴- ۱۱- ۱. تولد حضرت عیسی به روایت مستند
۷۰۶		۴- ۱۱- ۲. طرح داستانی
۷۰۸		۴- ۱۱- ۳. متن نسخه
۷۳۷		۴- ۱۲- ۱. مجلس حضرت جرجیس
۷۳۷		۴- ۱۲- ۱. داستان حضرت جرجیس به روایت مستند
۷۳۸		۴- ۱۲- ۲. طرح داستانی
۷۴۰		۴- ۱۲- ۳. متن نسخه
۷۸۶		۴- ۱۳- ۱. درویش و موسی (موسی و درویش بیابانی)
۷۸۶		۴- ۱۳- ۱. داستان موسی و درویش بیابانی به روایت مستند
۷۸۶		۴- ۱۳- ۲. طرح داستانی
۷۸۷		۴- ۱۳- ۳. متن نسخه

فصل پنجم: نتیجه گیری

۷۹۵		نتیجه گیری
۷۹۹		فهرست منابع و مآخذ
۷۹۹		منابع فارسی:
۸۰۱		منابع انگلیسی:

سخن ناشر

بی‌شک بالاین و... بریر عصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، سرچند جامعه از بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی پوچ و اذیت‌آمیز است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و در نهایت در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را بر تمام ابعاد از دست می‌دهد (امام‌خمنی^(۱)، صحیفه نور، ج ۱۵: ۱۶).

رشد و توسعه اقتصادی یا سیاسی بدون توجه به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اعوجاج در اصول اعتقادی و ملی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و پروژه‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشست‌های علمی با اصحاب علم و فرهنگ و هنر و ارائه نتایج حاصل در قالب «گزارش پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را مصروف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند.

امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهش‌گران، بتوان گام مؤثری در برنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت. اثر پیش‌رو، نتیجه پژوهشی است با عنوان «انبیا در سوگ: متون شبیه‌خوانی دوره قاجار در مورد دین‌سروران غیراسلامی» که آقای دکتر بهروز محمودی بختیاری و خانم مرضیه وروانی فراهانی با نظارت دکتر خشایار قاضی‌زاده در پژوهشگاه اجرا کرده‌اند.

مقدمه

شبییه‌نامه‌ها در مسیر تکامل خود دگرگونی بسیاری یافته‌اند که این دگرگونی‌ها، وجوه مختلفی را از تغییرات ساختاری و زبانی تا تغییرات اجرایی و محتوایی در بر می‌گیرد. یکی از تأثیرگذارترین دوره‌ها در این سیر تکاملی، عصر قاجار و یکی از مهم‌ترین تحولات، تغییرات مضمونی و محتوایی است.

در دوره قاجار تعزیه با اقبال گسترده‌ای مواجه می‌شود و حمایت شاه و درباریان نیز بر این اقبال می‌افزاید. اهمیت تعزیه‌خوانی برای شاهان قاجار باعث می‌شود که اعیان را تشویق به اجرای شبیه‌خوانی و ساختن تکیه و وقف اموال خود - برای این کار - رقابت کنند. تعزیه‌سازان به تدریج به نویسندگان نیز هر کدام، برای اجرای تعزیه‌ای باشکوه‌تر و بهتر رقابت می‌کنند و این رقابت موجب بهتر شدن کیفیت اجراها و شبیه‌نامه‌ها می‌شود و بستر مناسبی برای رشد تعزیه‌خوانی فراهم می‌آورد. بنابراین، تعزیه از جنبه‌های مختلف به اوج شکوفایی می‌رسد که تنوع مضامین و داستان‌ها نیز یکی از این جنبه‌ها محسوب می‌شود.

مجالس شبیه‌خوانی از آغاز با محوریت حوادث عاشورا و ظلم و ستمی که بر امام حسین (ع) و یاران و اهل بیتش رفته است ساخته و پرداخته شده‌اند. اما از همان آغاز نیز نشانه‌هایی از تنوع مضامین در

مجالس شبیه‌خوانی دیده می‌شود. این تنوع در دوره قاجار به اوج خود می‌رسد و جنبه‌های نمایشی و سرگرم‌کننده تعزیه برجسته‌تر می‌شود. تعزیه‌نویسان با استفاده از تعلیق یا همان «گریز»، شبیه‌نامه‌هایی با موضوعی غیر از اولیا و انبیا می‌سرایند که به آنها «پیش‌واقع» یا «گوشه» می‌گویند.

یکی از مهم‌ترین مسائلی که هنگام بررسی تعزیه‌نامه‌ها با آن مواجه هستیم، کمبود منابع منتشر شده و عدم دسترسی به نسخ خطی است. این کمبود پژوهش‌گران را با مشکل مواجه می‌کند و بررسی جنبه‌های مختلف تعزیه را دشوار می‌سازد. هر چه تعداد منابع بیشتر باشد اظهار نظر در مورد نسخ تعزیه آن‌ها آسان‌تر خواهد بود. بنابراین، بسیار مهم است که این متون تعزیه ثبت، ضبط و حفظ شوند و در نهایت به چاپ برسند تا دسترسی به آنها برای پژوهش‌گران تعزیه آسان شود.

در این پژوهش تلاش شده است گامی هرچند کوچک در این زمینه برداشته شود. نسخه‌های معرفی شده در این مجله، همگی متعلق به دوره قاجار هستند و همگی در دسته پیش‌واقع‌ها قرار می‌گیرند. موضوع این شبیه‌نامه‌ها که در کتابخانه مجلس شورای ملی نگهداری می‌شوند، دین‌سروران غیراسلامی است، که تا آنجا که می‌بینیم، هیچ یک از آنها تاکنون بازخوانی و منتشر نشده است.